

KRZYSZTOF PIĄTKOWSKI

KONSERWATYZM CZY KONSERWATYZMY? PROBLEMY WSPÓŁCZESNYCH BADAŃ NAD ŹRÓDŁAMI PRZEKONAŃ PRAWICOWYCH

ABSTRACT. Krzysztof Piątkowski, *Konserwatyzm czy konserwatyzyzy? Problemy współczesnych badań nad źródłami przekonań prawicowych* [Conservatism or conservatism? Problems of contemporary research on the roots of right-wing beliefs] edited by A. Jasielska, M. Obrębska, „Człowiek i Społeczeństwo” vol. XLV: *Oblicza współczesności. Perspektywa psychologiczna* [Faces of modernity. A psychological perspective], Poznań 2018, pp. 87-107, Adam Mickiewicz University, Faculty of Social Sciences Press. ISSN 0239-3271.

In the field of research on the determinants of conservative beliefs, the problem of liberal ideological bias is becoming more and more prominent. Traditionally conservatives are said to have weaker cognitive abilities and to experience more negative emotions. It is being noticed that classical theories of conservatism are based at least partially on a stereotyped image of the subject of their research. This paper presents an overview of classical and contemporary psychological attitudes towards the phenomenon of ideological conservatism. It presents theories of Tomkins, Adorno, Wilson and Paterson, as well as modern research conducted in the field of cognitive science and motivated cognition. Moreover, the most important phenomena identified today as causes of conservative attitudes, including Needs for Security and Certainty, Negativity Bias, and Disgust Sensitivity are being described. The paper discusses modern paradigms of understanding conservatism with the emphasis on determining their potential of reducing the one-sided view of psychology on the ideological conservatism.

Krzysztof Piątkowski, Instytut Psychologii UAM, ul. Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, e-mail: krzysztof.piatkowski@amu.edu.pl

Wprowadzenie

W opisie i klasyfikacji systemów poglądów politycznych często wykorzystuje się zamiennie dwie dychotomie: lewica – prawica oraz liberalizm – konserwatyizm (Jost, Federico i Napier, 2009). Takie binarne scharakteryzowanie spektrum ideologii¹ jest bardzo przydatne przy analizie zjawisk społeczno-politycznych. Pozwala ono bowiem określić niezależne od siebie, oparte na przeciwieństwach wzorce ustosunkowywania się ludzi do różnorodnych kwestii politycznych, etycznych i społecznych. W powszechnej świadomości kategorie te mogą tworzyć rodzaj ukrytych teorii osobowości służących ludziom do wnioskowania o tym, jakie stanowisko wobec określonych kwestii ideologicznych zajmują napotkani ludzie określający się jako liberałowie bądź konserwatyści. Naukowcom z kolei podział ten stwarza wygodną oś, według której można porównywać grupy ludzi, których wspólnym mianownikiem jest wyznawany światopogląd. Jednakże taka klasyfikacja może być również źródłem szczególnego rodzaju skrzywienia metodologicznego w badaniach nad konserwatyżmem.

Zauważa się, że wśród przedstawicieli nauk społecznych (np. Rothman i Lichter, 2008, za: Duarte i in., 2015), a w szczególności psychologów społecznych (Inbar i Lammers, 2012) zdecydowana mniejszość identyfikuje swoje poglądy jako konserwatywne. Jak zostanie zademonstrowane w dalszej części artykułu, przyjmowanie ideologii konserwatywnych i liberalnych bynajmniej nie musi być wynikiem racjonalnego rozumowania. Bardzo często jednak żyjemy w przekonaniu o racjonalności naszych wyborów politycznych i moralnych. Co więcej, zwykle opowiadanie się za określoną ideologią wiąże się z nastawieniem afektywnym zarówno względem wyznawców ideologii własnej, jak i przeciwnej. Iluzja racjonalności przekonań politycznych, a także emocjonalny do nich stosunek mogą łatwo wpędzać badaczy w zbytne subiektywizowanie przedmiotu ich badań. Jak demonstrują Duarte i współautorzy (2015), brak różnorodności ideologicznej wśród psychologów często prowadzi do jednostronnego spojrzenia na problem konserwatyżmu. Badacze przekonują, że znaczna nadreprezentacja liberałów w naukach społecznych wiąże się między innymi z nierozróżnianiem

¹ Pojęcie „ideologia” będzie w tej pracy używane zamiennie z pojęciem „światopogląd” i rozumiane jako „podzielany przez jakąś społeczność zbiór poglądów na to, jaki świat społeczny jest, jaki być powinien i w jaki sposób przejść od tego, co jest, do tego, co być powinno” (Wojciszke, 2016, s. 116).

faktów od założeń ideologicznych, unikaniem zagadnień niezgodnych z panującą liberalną narracją, czy wreszcie stereotypowym postrzeganiem ludzi o prawicowych poglądach.

Jak twierdzi Jonathan Haidt (2014, s. 215), często można odnieść wrażenie, że w badaniach psychologicznych konserwatyzm traktuje się jako pewną formę ułomności psychicznej. Warto zwrócić uwagę, że klasycznie w psychologii poglądy konserwatywne opisuje się jako wynik surowego wychowania i innych negatywnych doświadczeń wieku dziecięcego, prowadzących do różnych dysfunkcji rozwojowych, np. nadmiernej lęklivosti lub wrogości wobec ludzi. Psychologowie często wiążą konserwatyzm z takimi negatywnymi zjawiskami, jak niska złożoność poznawcza (Tetlock, 1993, za: Jakubowska, 1999), preferencja prostych bodźców i niskiej stymulacji (Stone, 1986), łatwiejsze uleganie podstawowemu błędowi atrybucji (Skitka, Mullen, Griffin, Hutchinson i Chamberlin, 2002), a nawet niższy poziom rozwoju moralnego (Haan, Smith i Block, 1968) oraz niższa inteligencja (Deary, Batty i Gale, 2008). Często dominujące podejścia psychologiczne do konserwatyźmu nazywa się pejoratywnie Modelem Prawicowej Sztywności (*Rigidity of the Right Model*) (Malka, Lelkes i Holzer, 2017; Tetlock, 1984). Ogólnie rzecz biorąc, sprawia to wrażenie, jakby konserwatyźci traktowani byli jak ludzie, którzy zostali pozbawieni możliwości stania się liberałami. Tradycyjnie bowiem źródeł przekonania konserwatyźnych upatruje się w wielu patologiach funkcjonowania psychicznego i społecznego, co może prowadzić do wniosku, że prawidłowo funkcjonujące jednostki powinny przyjmować przekonania liberalne.

Niniejszy artykuł jest odpowiedzią na coraz częściej sygnalizowaną potrzebę przełamania współcześnie panującej jednostronnej, liberalnej narracji w naukach społecznych odnośnie do kwestii konserwatyźmu światopoglądowego (zob. Duarte i in., 2015; Malka i in., 2017). Celem opracowania jest przedstawienie argumentów za tezą, że dominujące tendencje w badaniach nad konserwatyźmem światopoglądowym utrwalają stereotypowy i niepełny obraz tego zjawiska. Ma on pokazać, w jaki sposób przedmiot badań jest w tym przypadku zniekształcany przez określone nastawienie badaczy i teoretyków wobec niego.

W artykule dokonany zostanie przegląd klasycznych oraz współczesnych stanowisk badawczych wyjaśniających tendencje do przyjmowania poglądów prawicowych. Naświetlone w nich zostaną ukryte założenia ideologiczne i teoretyczne dyktujące sposób rozumienia i definiowania zjawiska konserwatyźmu, a także specyficzne problemy metodologiczne tego obszaru badań, które sprzyjają utrzymywaniu *status quo* w rozumieniu

konserwatyzmu. Zostanie pokazane, w jaki sposób na myślenie o konserwatyzmie światopoglądowym wpływają dwie dominujące wśród badaczy perspektywy: liberalizmu światopoglądowego oraz mieszkańców państw świata zachodniego. Pod dyskusję zostaną poddane założenia odnoszące się do tego, że konserwatyzm jest spójnym syndromem przekonań i cech wynikających z pewnych ogólnych uwarunkowań psychologicznych. Szczególna uwaga zostanie poświęcona przedstawieniu i analizie współczesnych paradygmatów badawczych zjawiska konserwatyzmu. Ocenie zostanie poddany ich potencjał do generowania jak najmniej skrzywionych ideologicznie opisów badanego zjawiska.

Artykuł więc poza funkcją czysto przeglądową ma również za zadanie uwrażliwić Czytelnika na relatywność niektórych założeń *implicite* przyjmowanych w teoriach konserwatyzmu za aksjomaty. Ma to służyć budowaniu możliwie jak najuczciwszych i najpełniejszych opisów zjawiska konserwatyzmu światopoglądowego w badaniach psychologicznych.

Definicja konserwatyzmu

W powszechnym użyciu często zamiennie traktuje się pary pojęć: lewica i liberalizm oraz prawica i konserwatyzm. Geneza tych określeń w znaczeniu politycznym sięga XVIII-wiecznej rewolucji francuskiej. Według Waldemara Wojtasika (2011) na początku wieku XIX pojęcia te nasyciły się treścią aksjologiczną, kiedy to lewicę zaczęto utożsamiać z liberalizmem, prawicę zaś z konserwatyzmem. W drugiej połowie XIX w. natomiast podział na lewicę i prawicę zaczęto odnosić również do wymiaru socjoekonomicznego ideologii – lewica została powiązana z poglądami socjaldemokratycznymi, natomiast prawica z konserwatywnymi. Mimo że prawicowe poglądy ekonomiczne nazywa się często liberalizmem gospodarczym, powszechnie przyjmuje się, że pojęcia „prawica” i „konserwatyzm” można traktować jako synonimy. Więcej kłopotów sprawia ustalenie relacji między liberalizmem a lewicą. Haidt (2014, s. 25) zauważa na przykład, że określenie „liberalny” ma różne znaczenia w Ameryce i w Europie. Według tego autora Amerykanie używają pojęcia „liberalizm” w odniesieniu do idei postępowych i lewicowych, dla Europejczyków zaś związane jest ono przede wszystkim z poglądami wolnościowymi. Zdaniem Haidta europejskie pojęcie liberalizmu jest zbliżone do amerykańskiego pojęcia „libertarianizm”, z tym że Europejczycy w swoim liberalizmie mniejszy nacisk kładą na zagadnienie wolności ekonomicznej.

W ujęciach klasycznych spektrum poglądów politycznych opisuje się jako jeden liniowy wymiar, którego bieguny reprezentują ideologie liberalne i konserwatywne. Taki porządek sugeruje, że im bardziej dwa światopoglądy są od siebie oddalone na skali, tym więcej je od siebie różni. Tymczasem wskazuje się, że w wielu aspektach skrajności ideologiczne są do siebie podobne. Przykładowo, faszyzm i komunizm, ideologie umieszczane na przeciwległych krańcach wymiaru ideologii, w kwestii umiłowania represyjnych form rządów są ze sobą w dużej mierze zgodne. Z tego powodu postuluje się, żeby w klasyfikacji ideologii politycznych odwoływać się do przynajmniej dwóch wymiarów opisu (Wojtasik, 2011). W badaniach psychologicznych przekonania ideologiczne określa się w związku z tym na dwóch skalach: przekonań obyczajowych oraz przekonań ekonomicznych (Jost i in., 2009; Malka i in., 2017). Przekonania prawicowe obyczajowo obejmują między innymi negatywny stosunek do aborcji, homoseksualizmu i imigracji oraz surowe traktowanie kryminalistów, natomiast w kwestii ekonomicznej odnoszą się przede wszystkim do popierania wolnego rynku i antyinterwencjonizmu państwowego (Malka, Soto, Inzlicht i Lelkes, 2014). Co prawda, binarny podział ideologii na lewicę i prawicę (nawet ten oparty na więcej niż jednej osi klasyfikacji) krytykowany jest jako coraz mniej adekwatny sposób opisu współczesnych społeczeństw², jednakże wielu badaczy stwierdza, że kategorie „lewica” i „prawica” wciąż powszechnie służą ludziom do określania własnych poglądów politycznych (np. Skarżyńska, 2005; Wojtasik, 2011; Wójcik i Cisłak, 2012).

Jost i współpracownicy (2003) zauważają, że treść poglądów określanych jako konserwatywne jest zróżnicowana międzykulturowo. Wśród czynników, które historycznie uznawane były za związane z konserwatyzyzmem, wymieniają na przykład potrzebę porządku i stabilności, niechęć do zmian rewolucyjnych, idealizację autorytetów oraz karanie dewiantów społecznych. Nie są to jednak czynniki kluczowe dla pojęcia konserwatyzyzmu. Przykładowo, konserwatyzm amerykański lat sześćdziesiątych XX w. skupiony był według tych autorów wokół poparcia dla wojny w Wietnamie i opozycji wobec ruchu praw obywatelskich, natomiast w latach dziewięćdziesiątych amerykańscy konserwatyści za najistotniejsze uznawali przekonania dotyczące obrony tradycyjnych wartości moralnych i religijnych oraz walkę z przestępczością. Można więc łatwo zauważyć, że konkretna

² Problemem jest na przykład kwestia wyodrębnienia poglądów centrowych: czy umieszczać je na ciągłej osi lewica–prawica, czy traktować jako odrębną jakość (Hibbing, Smith i Alford, 2014).

treść ideologii konserwatywnej jest w dużym stopniu zależna od kontekstu historyczno-kulturowego. Jost wraz ze współpracownikami twierdzą jednak, że można wyodrębnić pewne formalne i uniwersalne dla wszystkich ideologii konserwatywnych czynniki, będące rdzeniem przekonań prawicowych. W takim ujęciu ideologię konserwatywną należy rozumieć jako rodzinę ideologii dzielących wspólny rdzeń i różniących się specyficznymi dla warunków historyczno-kulturowych aspektami peryferyjnymi.

Za aspekty rdzeniowe konserwatyizmu autorzy proponują uznać dwa czynniki: (1) opór przed zmianą oraz (2) akceptację nierówności. Podkreślają oni jednak, że nie są to bezwzględne kryteria, według których można wyodrębnić konserwatyzm, ale raczej generalne tendencje historycznie występujące w ideologiach prawicowych. Autorzy zakładają możliwość wpływu warunków historyczno-kulturowych nie tylko na peryferyjne, ale również i na rdzeniowe aspekty ideologii – zauważają na przykład występowanie pewnych form egalitaryzmu (właściwego dla ideologii lewicowych) w ideologiach faszystowskich. Mimo to twierdzą, że w większości przypadków dwa wspomniane rdzeniowe aspekty konserwatyizmu są ze sobą ściśle związane. Powodem tego stanu rzeczy jest według nich fakt, że historycznie porządki społeczne przeważnie opierały się na sztywnej hierarchii. Ze względu jednak na trwającą na Zachodzie od wieków liberalizację systemów społecznych, zdaniem autorów, związek między dwoma kluczowymi aspektami konserwatyizmu stopniowo słabnie. Przypuszczają oni, że w świecie, gdzie panowałaby pełna równość, dwa opisane aspekty konserwatyizmu byłyby ze sobą niepowiązane.

Klasyczne psychologiczne teorie konserwatyizmu

Tradycyjnie w psychologii kwestię przyjmowania światopoglądu konserwatywnego analizuje się przez pryzmat uwarunkowań osobowościowych. Klasycznym tego przykładem jest Teoria Polaryzacji Afektywnej zaproponowana przez Silvana Tomkinsa (1963, za: Jakubowska, 1999). Według tego autora przyjmowanie ideologii prawicowej lub lewicowej³ związane jest

³ Warto zwrócić uwagę, że pojęcia ideologii lewicowej i prawicowej były przez Tomkinsa bardzo specyficznie rozumiane. Ideologie lewicowe, według niego, traktują ludzi podmiotowo i promują realizowanie indywidualnych potrzeb, prawicowe natomiast widzą człowieka jako część natury, która musi być ujarzmiana sztywnymi normami społecznymi. Problematyczne w jego ujęciu jest na przykład stwierdzenie, że konserwatyści uznają ludzki egoizm za siłę destruktywną – należy brać pod uwagę, że wiele nurtów myśli prawicowej

z indywidualnymi skryptami afektywnymi – zróżnicowanymi indywidualnie trwałymi tendencjami do pozytywnego bądź negatywnego reagowania na wszelkie bodźce z otoczenia (a więc nie tylko te związane z treściami politycznymi) oraz ocenę własnej osoby i innych ludzi. Skrypt humanistyczny związany z łatwością w wyrażaniu pozytywnych uczuć, większą ich akceptacją, otwartością na ludzi wiąże się z przyjmowaniem ideologii lewicowych, natomiast skrypt normatywny związany z koncentrowaniem się na negatywnych przeżyciach, większej kontroli ekspresji emocjonalnej oraz niepokojem w towarzystwie innych ludzi promuje przyjmowanie ideologii konserwatywnych.

Skrypty te są zmiennymi osobowościowymi kształtowanymi w trakcie procesu indywidualnej socjalizacji. Humanistyczny styl wychowania promuje otwarte i nieskrępowane wyrażanie potrzeb i uczuć, a rodzice wychowujący w ten sposób dziecko zachęcają je do samodzielnego podejmowania decyzji. Styl normatywny kładzie natomiast nacisk na nauczenie dziecka zachowywania się w zgodzie z obowiązującymi normami społecznymi, a także posłuszeństwa wobec zewnętrznych standardów przy jednoczesnym ignorowaniu własnych pragnień. Autor uwzględnia również możliwość współwystępowania obu stylów wychowania w procesie socjalizacji dziecka – sytuacja taka prowadzi, jego zdaniem, do wytworzenia tzw. skryptu centrowego, w którym nie dominują ani przeżycia pozytywne, ani negatywne.

Warto nadmienić, że Tomkins twierdził, iż wytworzone indywidualnie skrypty afektywne nie determinują samodzielnie tego, jaką ideologię wybierze dana osoba. Autor wymienia także inne determinanty poglądów politycznych, jak identyfikacja z systemem wartości rodziców, presja rówieśnicza czy identyfikacja z klasą społeczną lub grupą zawodową. Uważa jednak, że skrypt afektywny wpływa na łatwiejsze i szybsze przyjęcie odpowiadającej mu ideologii. Twierdzi też, że osoba wyznająca poglądy nieadekwatne do własnego skryptu przeżywa wewnętrzne konflikty, a jej poglądy są niestabilne i łatwo ulegają zmianie pod wpływem czynników zewnętrznych.

Drugą obok Teorii Polaryzacji Afektywnej koncepcją, która odegrała ważną rolę w historii badań nad konserwatyzyzmem, jest teoria osobowości autorytarnej Theodora W. Adorna (1950/2010). Koncepcja autorytaryzmu wyrosła w odpowiedzi na potrzebę wyjaśnienia zjawiska przyjmowania przez ludzi ideologii faszystowskich. Wpisując się w tradycję zapoczątkowaną m.in. przez Ericha Fromma (1941/2007), Adorno źródeł przyjmowania

(np. Austriacka Szkoła Ekonomii) duże znaczenie nadaje sile ludzkiego egoizmu w napędzaniu rozwoju gospodarki.

ideologii skrajnie prawicowych upatrywał w osobowościowo uwarunkowanych potrzebach zachowania sztywnej hierarchii społecznej i skłonnościach antydemokratycznych. Osobowość pojmował ściśle po freudowsku i w opisie genezy autorytarnych rysów osobowości odwoływał się do relacji między id, ego i superego. Za podstawy osobowości autorytarnej uważał wyparty lęk i agresję, które kształtują ambiwalentny stosunek do autorytetów. Według tej teorii wyparta wrogość wobec autorytetu miała manifestować się agresją wobec przedstawicieli grup obcych oraz ludzi łamiących normy panujące w społeczeństwie. Podobnie do Tomkinsa, Adorno źródeł tendencji autorytarnych upatrywał w specyficznej, restryktywnej socjalizacji.

Mimo że *F-Scale*, oryginalne narzędzie do pomiaru osobowości autorytarnej, nie jest miarą konserwatyzmu *per se*, często w badaniach traktuje się ją jako wskaźnik prawicowych poglądów (zob. Jost, Glaser, Kruglanski i Sulloway, 2003). Powodem tego może być podobieństwo teorii Adorna do konceptualizacji konserwatyzmu opartych na uprzedzeniach wobec obcych oraz szacunku do władzy i hierarchii (por. np. Leszczyński, 2016). Jeszcze częściej jako miarę konserwatyzmu światopoglądowego traktuje się skalę autorytaryzmu prawicowego⁴ (RWA: *Right Wing Authoritarianism*) Altemeyera (1981). W tym ujęciu mniej akcentuje się psychodynamiczny charakter autorytaryzmu, a większą uwagę zwraca się na ograniczenia poznawcze związane z wysokim poziomem autorytaryzmu. Nadal jednak wyjaśnia się go jako zjawisko osobowościowo uwarunkowane procesami socjalizacyjnymi oparte na skłonności do ulegania autorytetom i wrogości wobec przedstawicieli grup obcych oraz osób łamiących konwencje społeczne.

Z badań nad autorytaryzmem wyłoniła się jeszcze jedna klasyczna koncepcja konserwatyzmu autorstwa Wilsona i Patersona (1968). Autorzy ci rozumieли konserwatyzm jako ogólną tendencję osobowościową, superczynnik, który zawierał w sobie m.in. takie zjawiska, jak autorytaryzm, dogmatyzm czy faszyzm. Jak zauważa Piotr Radkiewicz (2012), propozycja ta oparta jest na mocno stereotypowym⁵ rozumieniu konserwatyzmu i jest ona „wyczerpującym katalogiem zjawisk niemile widzianych przez orientację liberalną”

⁴ Znamienny jest fakt, że mimo samej nazwy konstruktów oraz sugestii niektórych badaczy (np. Ray, 1985), że skala RWA jest po prostu miarą przekonań prawicowych, sam Robert Altemeyer stanowczo sprzeciwiał się utożsamianiu prawicowego autorytaryzmu z konserwatyzmem (Altemeyer, 1981, za: Radkiewicz, 2012).

⁵ Echa tak stereotypowo rozumianego konserwatyzmu można odnaleźć również we współczesnych narzędziach do pomiaru przekonań prawicowych. Przykładowo, skale Kwestionariusza Przekonań Politycznych Bogdana Wojciszke odnoszą się m.in. do fundamentalizmu i ksenofobii (por. Czarnek, Dragon, Szwed i Wojciszke, 2017).

(Radkiewicz, 2012, s. 44). Miarami treści konserwatywnych są według niej między innymi punitarność, religijny fundamentalizm, militarizm czy konformizm. Ważnym wkładem autorów w badania nad konserwatyzyzmem jest opracowanie narzędzia (*C-scale*) do pomiaru tendencji prawicowych. Skala Wilsona i Patersona charakteryzuje się dobrą rzetelnością i jest uznawana za klasyczną miarę konserwatyzyzmu. Warto jednak brać pod uwagę, że jest to narzędzie dość kontrowersyjne z metodologicznego punktu widzenia⁶.

Problemy z pojęciem konserwatyzyzmu

Badania Adorna nad osobowością autorytarną są często przywoływanym przykładem jednego z najważniejszych problemów badań nad konserwatyzyzmem: mieszania treści (*content overlap*) dotyczących zmiennych ideologicznych oraz psychologicznych (Jost i in., 2003; Malka i in., 2017; Van Hiel, Onraet i De Pauw, 2010). Jak twierdzą Malka, Lelkes i Holzer (2017), w wielu przypadkach badania nad konserwatyzyzmem mają charakter wręcz tautologiczny. Zakłada się w nich bowiem z góry, że pewne uwarunkowania psychiczne (np. sztywność poznawcza, skłonność do uprzedzeń) są elementami składowymi ideologii konserwatywnej, dlatego też miary tych uwarunkowań umieszcza się w narzędziach do pomiaru konserwatyzyzmu. Następnie na podstawie tak stworzonych narzędzi dowodzi się, że przyjmowanie ideologii prawicowych związane jest z tymi samymi uwarunkowaniami, które wcześniej wykorzystano do konstrukcji miar konserwatyzyzmu. Przykładowo, nie powinny dziwić korelacje miar konserwatyzyzmu i rasizmu, kiedy w samych miarach przekonań prawicowych umieszcza się pytania o zdanie na temat wyższości białych nad czarnymi (*white superiority*), międzyrasowych małżeństw (*mixed marriage*) czy imigracji osób kolorowych (*coloured immigration*) (por. Wilson i Patterson, 1968). Co gorsza, zauważa się, że nie tylko testy konserwatyzyzmu nasycone są treściami psychologicznymi, ale często również miary zmiennych psychologicznych, np. sztywności poznawczej, nie są wolne od treści ideologicznych (zob. Kossowska, 2005).

⁶ Skala składa się z kilkudziesięciu pojedynczych słów i fraz (np. „kara śmierci”, „socjalizm”, „sztuka współczesna”), do których osoby badane muszą ustosunkować się, zaznaczając odpowiedź „zgadzam się” lub „nie zgadzam się”. Współcześnie coraz częściej odchodzi się od skal psychometrycznych w badaniach konserwatyzyzmu na rzecz pytań o autoidentyfikację poglądów politycznych (np. „swoje poglądy określam jako: (1) zdecydowanie lewicowe, (2) raczej lewicowe, (3) centrowe, (4) raczej prawicowe, (5) zdecydowanie prawicowe”).

Problemem jest nie tylko nierozróżnianie treści ideologicznych i psychologicznych, ale również sam dobór treści mających być składnikami ideologii prawicowej. Można bowiem zaobserwować tendencję do absolutyzowania cech ideologii prawicowych występujących w państwach zachodnich (skąd pochodzi zdecydowana większość badań dotyczących tego tematu) na ogólne pojęcie konserwatyizmu światopoglądowego. Dobitym tego przykładem jest stosunek badaczy do relacji między osią poglądów obyczajowych i ekonomicznych.

Tradycyjnie przyjmuje się, że poglądy prawicowe ekonomicznie idą w parze z poglądami prawicowymi obyczajowo. Potwierdzają to liczne badania empiryczne (Jost i in., 2009). Na tej podstawie często uznaje się, że poglądy konserwatywne obyczajowo i ekonomicznie wyrastają z tych samych uwarunkowań psychologicznych (Malka i in., 2014). Należy jednak zwrócić uwagę, że dowody na pozytywną korelację osi obyczajowej i ekonomicznej pochodzą przede wszystkim z państw o ugruntowanych tradycjach demokratycznych i obywatelskich. Badania międzykulturowe uwzględniające kraje o uboższych niż Europa Zachodnia czy Stany Zjednoczone doświadczeniach z demokracją (np. Kossowska i Van Hiel, 2003; Malka i in., 2014; Wójcik i Cisłak, 2012) dają do zrozumienia, że fenomen współlistnienia poglądów prawicowych społecznie i ekonomicznie bynajmniej nie musi być zjawiskiem naturalnie wynikającym z uniwersalnych uwarunkowań osobowych. Przykładowo, w państwach byłego bloku komunistycznego nie obserwuje się jednolitego, stabilnego wzorca relacji między przekonaniem obyczajowymi i ekonomicznymi, a w niektórych krajach (np. w Polsce) zauważa się negatywną korelację między tymi osiami przekonań (Kossowska i Van Hiel, 2003). Nawet w samych Stanach Zjednoczonych szacuje się, że tylko 40% obywateli wyznaje poglądy tradycyjnie konserwatywne lub liberalne (a więc prawicowe bądź lewicowe w kwestiach zarówno obyczajowych, jak i ekonomicznych) (Feldman i Johnston, 2014)⁷.

⁷ Wydaje się, że założenie o konieczności związku poglądów gospodarczych ze społecznymi mogło być przesłanką dla Josta i współpracowników (2003) do stwierdzenia, że jednym z aspektów rdzeniowych konserwatyizmu jest akceptacja nierówności. Warto zwrócić uwagę, że akceptacja nierówności społecznych jest kluczowa przede wszystkim dla osi przekonań ekonomicznych (por. Duckitt, 2001; Sidanius i Pratto, 2001). Umiejscawianie tego czynnika wśród przekonań obyczajowych jest, jak się zdaje, spadkiem po koncepcjach dotyczących autorytaryzmu. Niektórzy autorzy twierdzą, że aprobata konserwatystów dla sztywnych hierarchii społecznych wynika nie tyle z akceptacji nierówności, co z przekonania o konieczności istnienia władzy dla zachowania porządku społecznego i sankcjonowania przestrzegania praw (Leszczyński, 2016).

Co ciekawe, można zaobserwować, że nie tylko poglądy prawicowe ekonomicznie nie są nierozzerwalnie związane z poglądami prawicowymi obyczajowo, ale również, że te dwa wymiary nie zawsze jednakowo wiążą się z czynnikami wskazywanymi jako źródła przekonań konserwatywnych. Liczne badania (zob. Jost i in., 2003) dowodzą, że ludzie o poglądach konserwatywnych przejawiają wyższe potrzeby pewności i redukcji lęku. Często podkreśla się na przykład związek poglądów prawicowych z wysoką potrzebą domknięcia poznawczego (zob. Kruglanski i Webster, 1996; Webster i Kruglanski, 1994). Warto jednak zwrócić uwagę, że w badaniach, gdzie stosuje się dwuwymiarową koncepcję konserwatyzy, często obserwuje się, iż potrzeba domknięcia związana jest wyłącznie z osią poglądów obyczajowych (np. Malka i in., 2014; Thorisdottir, Jost, Liviatan i Shrout, 2007). Niektórzy autorzy twierdzą wręcz, że ideologia lewicowa ekonomicznie jest w stanie lepiej zaspokajać potrzeby, z których wyrastają przekonania obyczajowo prawicowe (Malka i in., 2014).

Potencjalnym wytłumaczeniem tego skomplikowanego stanu rzeczy jest zagadnienie wpływu zainteresowania i zaangażowania w politykę na kierunek związku dwóch osi poglądów. W badaniach, gdzie kontroluje się poziom zainteresowania i zaangażowania w politykę (Czarnek i in., 2017; Feldman i Johnston, 2014; Malka i in., 2014), stwierdza się, że pozytywna korelacja miar poglądów obyczajowych i ekonomicznych występuje tylko u ludzi wysoko zaangażowanych w politykę. U osób niezainteresowanych polityką związek ten zmienia kierunek na ujemny. Sprzyja to przypuszczeniu, że związek między poglądami ekonomicznymi i obyczajowymi jest uwarunkowany nie podmiotowo, ale kulturowo. Przypuszcza się, że osoby, które mają częściej do czynienia z polityką, mogą kształtować swoje poglądy na podstawie dostępnych kulturowo wzorców, a nie w odpowiedzi na osobiste czynniki motywacyjne (jak potrzeby bezpieczeństwa lub prostoty). Z kolei mniejsze zaangażowanie w politykę, a co za tym idzie, mniejsza wiedza o tym, jakie poglądy tradycyjnie idą ze sobą w parze, może sprawiać, że poglądy polityczne kształtowane są w większej zgodzie z wyżej wymienionymi czynnikami motywacyjnymi. Z tej obserwacji można wyprowadzać przewidywania, że wraz z upadkiem komunizmu i przystąpieniem do Unii Europejskiej, a zwłaszcza z rozpowszechnieniem Internetu, obserwowana w Polsce negatywna korelacja aspektu ekonomicznego i obyczajowego poglądów politycznych z czasem zacznie się coraz bardziej zmieniać na klasyczną modłę zachodnią, szczególnie wśród osób interesujących się polityką.

Można odnieść wrażenie, że pojęcie konserwatyzy jest terminem parasolem dla wielu różnych zjawisk przypisywanych konserwatystom.

Często takie zjawiska jak uprzedzenia czy etnocentryzm *ad hoc* nazywa się „konserwatywnymi” i *implicite* zakłada, że łączą się one w jeden spójny syndrom (Malka i in., 2017). Warto jednak pamiętać, że ten syndrom tworzony jest arbitralnie i sztucznie, a często, jak wskazano wcześniej, również tautologicznie. Badane jest więc nie tyle zjawisko konserwatyzmu, co jego szczególny wycinek oparty na stereotypowym obrazie konserwatystów. Nie każdy, kto identyfikuje się jako konserwatysta, musi przejawiać cechy przypisywane konserwatystom przez teorie psychologiczne, natomiast zwłaszcza badania oparte na skalach psychometrycznych (np. *C-scale* albo skali prawicowego autorytaryzmu) redukują całość zjawiska konserwatyzmu do tego specyficznego syndromu. W związku z tym pozytywnie należy ocenić współczesny trend odchodzenia w badaniach z zakresu psychologii politycznej od skal psychometrycznych na rzecz miar autoidentyfikacji poglądów politycznych i deklaracji poparcia ugrupowań politycznych o określonych profilach ideologicznych.

Kolejnym pozytywnym zjawiskiem we współczesnych badaniach konserwatyzmu jest coraz częstsze ograniczanie wniosków empirycznych do konkretnych rodzajów konserwatyzmu, np. konserwatyzmu społecznego (np. Shook, Ford i Boggs, 2017; Terrizzi Jr, Shook i McDaniel, 2013). Zwraca się uwagę na możliwość istnienia odmiennych źródeł przekonañ prawicowych gospodarczo i społecznie (zob. Duckitt, 2001) i dzięki temu w badaniach nad konserwatyzmem wyprowadza się mniej maksymalistyczne, ale za to ostrożniejsze i bardziej rzetelne wnioski o naturze tego zjawiska.

Współczesne badania nad konserwatyzmem

Współczesne teorie konserwatyzmu w mniejszym stopniu koncentrują się na osobowościowych uwarunkowaniach tego zjawiska, a więcej zainteresowania poświęcają procesom przetwarzania informacji związanym z prawicowym światopoglądem. Można wśród nich rozróżnić dwa nurty badawcze: nurt czysto poznawczy oraz nurt poznania motywowanego.

W nurcie poznawczym badań nad konserwatyzmem, za którego pioniera uznaje się Milтона Rokeacha (np. Rokeach, 1948; Rokeach, McGovney i Denny, 1955), zwraca się uwagę na formalne charakterystyki funkcjonowania poznawczego, a w szczególności na ograniczenia systemu przetwarzania informacji. Źródeł konserwatyzmu upatruje się tu w mniejszych zdolnościach poznawczych przejawiających się pod postacią np. sztywności myślenia czy niższej inteligencji (Deary i in., 2008; Stankov, 2009; Van Hiel i in., 2010).

Badania z tego nurtu dowodzą, że osoby o konserwatywnych poglądach cechują się niższymi zdolnościami poznawczymi, m.in. w zakresie zdolności matematycznych i werbalnych (np. Stankov, 2009) czy rozumowania abstrakcyjnego (np. Keiller, 2010), a stabilności związku poziomu inteligencji i wyznawanych poglądów dowodzi się w badaniach podłużnych (np. Deary i in., 2008; Heaven, Ciarrochi i Leeson, 2011). Mimo że zauważa się, iż wyborcy Partii Republikańskiej w Stanach Zjednoczonych mają nieznacznie wyższy poziom inteligencji werbalnej (Carl, 2014), metaanaliza badań nad poznawczymi uwarunkowaniami konserwatyzyzmu (Van Hiel i in., 2010) wskazuje na umiarkowanie silne korelacje zdolności poznawczych z prawicowym światopoglądem. Związek niższych zdolności poznawczych z konserwatyzyzmem światopoglądowym tłumaczy się dwojako. Niektórzy autorzy twierdzą, że przyjmowanie konserwatywnego światopoglądu jest wynikiem błędów poznawczych popełnianych w procesie postrzegania rzeczywistości społecznej, inni natomiast uznają, że przyjmowanie ideologii prawicowych pozwala redukować złożoność poznawczą świata społecznego, z którą osoby o obniżonych możliwościach przetwarzania nie potrafią sobie poradzić (zob. Dhont i Hodson, 2014).

Szerszy obraz problematyki konserwatyzyzmu przedstawia się w coraz bardziej współcześnie popularnym (zob. Kossowska, Doliński i Chmiel, 2009) nurcie psychologii poznania motywowanego. Mniejszą wagę przykładają się w nim do ograniczeń poznawczych, a większą do afektywnych przyczyn uruchamiania mechanizmów psychicznych odpowiedzialnych za postawy konserwatywne. W tej perspektywie teoretycznej zakłada się, że poglądy konserwatywne, tak jak każda inna ideologia, przynajmniej częściowo przyjmowane są w celu zaspokojenia pewnych psychologicznych potrzeb (Jost i in., 2003). Takie podejście w większym stopniu niż nurt poznawczy pozwala badać konserwatyzyzm zarówno w postaci stałej dyspozycji osobowej, jak i sytuacyjnie wywołanego stanu. Potrzeby, które wskazywane są jako źródła postaw konserwatywnych, Malka i współpracownicy (2014; 2017) proponują zbiorczo określić nazwą Potrzeb Bezpieczeństwa i Pewności (*Needs for Security and Certainty* – NSC). Wskazuje się, że kluczowe dla konserwatyzyzmu zmienne motywacyjne koncentrują się wokół potrzeb zarządzania niepewnością i zagrożeniem (Jost i in., 2007) i tradycyjnie zalicza się do nich między innymi niechęć do nowości, złożoności i stymulacji, cenie posłuszeństwa i porządku, nacisk na przestrzeganie norm społecznych oraz obawę przed zewnętrznym zagrożeniem (Malka i in., 2014). Metaanaliza Josta i współpracowników (2003) wskazuje, że wśród zmiennych motywacyjnych związanych z wysokim poziomem konserwatyzyzmu światopoglądowego

można wskazać takie zjawiska, jak niska otwartość na doświadczenie, wysoka nietolerancja niepewności, podwyższony poziom uogólnionego lęku czy wysoka potrzeba domknięcia poznawczego. W nurcie motywowanego poznania jako mechanizm odpowiedzialny za przyjmowanie postaw konserwatywnych wskazuje się dążenia systemu poznawczego do redukcji nieprzyjemnego napięcia związanego na przykład z uczuciem lęku lub niepewności. Tak jak w nurcie poznawczym, zakłada się, że w takim przypadku o atrakcyjności ideologii konserwatywnych decyduje ich mniejsza względem ideologii liberalnych złożoność, natomiast przyczyną ich przyjmowania nie jest nieumiejętność zrozumienia liberalnego punktu widzenia, ale niechęć do niego.

Co istotne, teorie z nurtu motywowanego poznania dobrze nadają się do wyjaśnienia dwuwymiarowego modelu konserwatyizmu. Teoria Podwójnego Procesu (*The Dual Process Theory*) Johna Duckitta (2001) zakłada istnienie dwóch grup motywów, które prowadzą do dwóch form konserwatyizmu: społecznego i ekonomicznego. W teorii tej za miarę konserwatyizmu obyczajowego przyjmuje się Skalę Prawicowego Autorytaryzmu Altemeyera (1981), z konserwatyżmem ekonomicznym utożsamiona zaś została Skala Orientacji na Dominację Społeczną Sidaniusa i Pratto (2001). Duckitt twierdzi, że motywy prowadzące do konserwatyżmu społecznego i gospodarczego determinowane są przez sposób widzenia świata społecznego i fizycznego. Zauważa, że osoby o wysokim poziomie prawicowego autorytaryzmu postrzegają świat jako niebezpieczne miejsce, co aktywuje u nich dążenia do zapewnienia sobie bezpieczeństwa. Z kolei wysoki poziom orientacji na dominację społeczną wiąże się z interpretowaniem rzeczywistości w kategoriach (często naiwnego) darwinizmu społecznego, co uruchamia dążenia do dominacji nad jednostkami postrzeganymi jako słabsze. Co ważne, Malka i współpracownicy (Malka i in., 2017) zauważają, że w tym modelu potrzeby bezpieczeństwa i pewności (przez wielu autorów wskazywane jako źródła konserwatyżmu jako całości) leżą u podstaw wyłącznie konserwatyżmu obyczajowego.

W obszarze badań skoncentrowanych na afektywnych determinantach przyjmowania postaw konserwatywnych współcześnie wiele uwagi poświęca się tzw. Efektowi Negatywności (*Negativity Bias*⁸) (Hibbing i in., 2014). Zjawisko to jest uogólnioną tendencją ludzi do silniejszego reagowania na bodźce negatywne niż na pozytywne (np. Baumeister, Bratslavsky, Finkenauer i Vohs, 2001). Przyjmuje się, że zjawisko to dotyczy wszystkich

⁸ Dosłownie należałoby przetłumaczyć ten termin mniej więcej jako „skrzywienie ku negatywności”. Moje tłumaczenie opiera się na określeniu *negativity effect*, które niektórzy autorzy stosują jako zamiennik terminu *negativity bias* (np. Price, 1996).

ludzi, obserwuje się natomiast znaczące różnice indywidualne w sile jego przejawiania się. Co więcej, zauważa się, że uwrażliwienie na bodźce negatywne różnicuje osoby o poglądach liberalnych i konserwatywnych (np. Vigil, 2009). W nurcie badań opartych na tym zjawisku podtrzymuje się więc postawioną przez Tomkinsa tezę o skłonności konserwatystów do silniejszego koncentrowania się na negatywnych przeżyciach, jednakże stanowczo odrzuca się w nich twierdzenie o wpływie socjalizacji na ten stan rzeczy (Hibbing i in. 2014). Źródeł różnic indywidualnych w sile efektu negatywności doszukuje się w uwarunkowaniach fizjologicznych, m.in. w wielkości i aktywności ciała migdałowatego (Kanai, Feilden, Firth i Rees, 2011; Schreiber i in., 2013). Jako wytłumaczenie związku podwyższonej reaktywności na bodźce negatywne z przyjmowaniem postaw konserwatywnych wskazuje się, że przypuszczalnie konserwatywne wybory polityczne (np. popieranie określonych zmian legislacyjnych) mogą być pośrednią formą zmniejszania potencjalnego zagrożenia w otoczeniu. Przykładowo, poparcie dla surowych kar dla przestępców może być dążeniem do minimalizowania prawdopodobieństwa spotkania przestępca na ulicy (Hibbing i in., 2014).

Obecnie trwa dyskusja nad zasadnością twierdzenia o większej reaktywności konserwatystów na bodźce negatywne. Badania z użyciem EEG sugerują bowiem, że konserwatyści nie tyle silniej reagują na bodźce zagrażające, co mają niższy próg pobudzenia afektywnego – zarówno pod względem bodźców negatywnych, jak i pozytywnych (Tritt, Peterson, Page-Gould i Inzlicht, 2016). Oznaczałoby to, że osoby o prawicowych poglądach są bardziej wyczułone na niebezpieczeństwo w otoczeniu, nie zaś gorzej na niebezpieczeństwo reagują. Kluczową zatem dla konserwatyzy mu motywacją byłoby w takim przypadku nie tyle dążenie do redukcji nieprzyjemnego napięcia związanego z poczuciem zagrożenia (co często postuluje się w teoriach motywowanego poznania odwołujących się do Potrzeb Bezpieczeństwa i Pewności), ile unikanie większej liczby sytuacji w związku z większą gotowością do interpretowania ich jako zagrażających.

Przegląd dotychczas przywołanych współczesnych podejść do konserwatyzy mu może prowadzić do wniosku, że od czasów Adorna niewiele w psychologii zmieniło się w kwestii nieprzychylnego spojrzenia na zjawisko konserwatyzy mu. Obraz konserwatysty w oczach psychologów nie jest już, co prawda, tak stereotypowy jak za czasów Wilsona i Pattersona, niemniej wciąż zdaje się być mocno jednostronny. Niemal jednogłośnie stwierdza się, że przyjmowanie ideologii konserwatywnych wynika ze swego rodzaju upośledzenia funkcjonowania w świecie społecznym, powodowanego lękiem lub ograniczeniami poznawczymi. W związku z tym na koniec warto

przyjrzyć się nurtowi badań zwiastujących nowy paradygmat wyjaśniający zjawisko konserwatyzmu.

Wśród czynników motywacyjnych wskazywanych jako źródło przekonań konserwatywnych szczególnie miejsce zajmuje tzw. skłonność do odczuwania wstrętu (*disgust sensitivity*). Zauważa się, że pod wpływem sytuacyjnie wywołanego poczucia obrzydzenia ludzie mają tendencję do wydawania bardziej konserwatywnych sądów, szczególnie w kwestiach odnoszących się do seksualności, cielesności i duchowej czystości (np. Horberg, Oveis, Keltner i Cohen, 2009). Co więcej, stwierdza się również istnienie korelacji między konserwatyzmem światopoglądowym a miarami dyspozycyjnych skłonności do odczuwania obrzydzenia (np. Inbar, Pizarro i Bloom, 2009; Inbar, Pizarro, Iyer i Haidt, 2012). Co istotne, w badaniach nad skłonnością do wstrętu podkreśla się ewolucyjny charakter tej emocji. Wskazuje się, że obrzydzenie jest częścią tzw. Behawioralnego Systemu Odpornościowego (*Behavioral Immune System – BIS*), mechanizmu wykształconego w celu unikania kontaktu z potencjalnymi źródłami chorób (Terrizzi i in., 2013). Uczucie wstrętu interpretowane jest jako przedświadomy sygnał ostrzegawczy przed potencjalnym skażeniem (*contamination*). Przypuszcza się zatem, że na poziomie społecznym emocja wstrętu może pełnić rolę ochrony przed członkami grup obcych, którzy mogą zaszkodzić grupie własnej poprzez ekspozycję na nowe, nieznane choroby (Inbar i in., 2012).

Podobne stanowisko w kwestii ewolucyjnych źródeł konserwatyzmu światopoglądowego zajmuje Haidt (2014). Jako przyczyny skłonności do przyjmowania ideologii liberalnych lub konserwatywnych wskazuje on różnice indywidualne w skłonności do interpretowania informacji w kategoriach moralnych (Graham, Haidt i Nosek, 2009). Swoją teorię moralności stawia Haidt w opozycji do klasycznych, piagetowsko-kohlbergowskich teorii moralności, przekonując, że nasze sądy moralne opierają się nie na racjonalnym rozumowaniu, ale na intuicjach moralnych wynikających z wartościowania emocjonalnego określonych bodźców społecznych⁹. Źródłem konserwatyzmu jest, według niego, biologicznie uwarunkowana gotowość do interpretowania jako niemoralnych sytuacji związanych ze sprzeciwianiem się autorytetom, łamaniem norm społecznych i sprzeciwianiem się hierarchii grupowej czy

⁹ Haidt uzasadnia to, m.in. wskazując, że ludzie są w stanie wydawać sądy moralne w sposób automatyczny i natychmiastowy w przeciwieństwie do tworzenia uzasadnień tych sądów, które wymagają świadomego i kosztownego poznawczo rozumowania. Stwierdza też, że ludzie w zdecydowanej większości przypadków trzymają się swoich sądów moralnych nawet w sytuacjach, gdy nie znajdują dla nich żadnych logicznych uzasadnień.

naruszaniem tabu w domenie czystości i seksualności. Podobnie jak w teoriach odnoszących się do behawioralnego systemu odpornościowego, Haidt stwierdza, że uczucia moralne są sygnałami ostrzegawczymi przed zagrożeniem. Wskazuje, że są to mechanizmy obronne dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, negatywne reakcje emocjonalne na naruszanie norm czystości zgodnie z koncepcją skłonności do wstrętu interpretuje jako formy obrony jednostki przed potencjalnymi zakażeniami. Po drugie, odwołując się do ewolucyjnej teorii doboru grupowego, wskazuje, że emocje moralne związane z sytuacjami nieszanowania autorytetu i norm społecznych można traktować jako mechanizmy mające chronić grupę przed naruszeniem jej spójności.

Ewolucyjne podejścia do kwestii konserwatyzyzmu, mimo że odwołują się do kluczowej roli emocji negatywnych (miejsce lęku zajmuje w nich wstręt) w przyjmowaniu poglądów konserwatywnych, pozwalają spojrzeć na to zjawisko z nowej perspektywy. Podejścia poznawczo-motywacyjne traktują konserwatyzm jako odpowiedź na własne słabości, np. trudności w przetwarzaniu skomplikowanego materiału albo nieprzyjemne uczucia związane z obcowaniem z nowością/obcością. Podejścia ewolucyjne zwracają uwagę na przystosowawczy charakter konserwatyzyzmu. Zauważa się w nich, że mechanizmy psychiczne skłaniające do przyjmowania ideologii konserwatywnych ukształtowały się w celu chronienia jednostek i grup społecznych przed zagrożeniami zewnętrznymi. Ewolucyjne teorie konserwatyzyzmu mogą być alternatywą dla koncepcji upatrujących źródeł przyjmowania poglądów prawicowych w niskiej sprawności systemu poznawczego. Nie wykluczają się one jednak z perspektywą poznania motywowanego – ułatwiają poszukiwanie motywacji leżących u podstaw procesów poznawczych prowadzących do przyjmowania konkretnych postaw ideologicznych. Zaznacza się w nich jednak, że konserwatyzm może mieć charakter funkcjonalny, a więc nie sprowadzają motywacji leżących u jego podstaw wyłącznie do utrudnień, z którymi musi sobie radzić system poznawczy, żeby skutecznie przystosować się do środowiska.

Podsumowanie

Konserwatyzm jest dla psychologów frustrującą zagadką. Można zauważyć, że badania nad różnicami między konserwatystami a liberałami koncentrują się na zachowaniach i przekonaniach nieracjonalnych, a często wręcz oburzających z perspektywy liberałów. Dużo uwagi w badaniach nad konserwatyzyzmem poświęca się takim zjawiskom, jak skłonność do uprzedzeń wobec

przedstawiciele grup obcych, stawianie zasad dyktowanych przez religię ponad prawa jednostki czy brak zainteresowania zagadnieniem ochrony środowiska. W dużej mierze przez pryzmat tych zjawisk konstruuje się następnie definicje ideologii konserwatywnych. Zbyt często w psychologii poszukuje się odpowiedzi na jednostronne pytanie: „dlaczego konserwatyści nie są liberałami?”. Duarte i współautorzy (2015) sugerują, że w celu poprawy sytuacji należałoby dążyć do promowania różnorodności ideologicznej w podobny sposób, jak obecnie promuje się na przykład różnorodność rasową, płciową czy seksualną. Na pewno nie powinno ulegać wątpliwości, że zwiększenie krytyczności odnośnie do przedmiotu badań nauce wyjść może tylko na dobre.

Oczywiście, sama tylko dbałość o neutralność światopoglądową badań psychologicznych nie powinna być decydującą przesłanką do skreślania wniosków płynących z poprawnych metodologicznie badań empirycznych stawiających konserwatystów w niekorzystnym świetle. Niemniej w sytuacjach, gdy dane empiryczne zdają się potwierdzać nasze przekonania ideologiczne, należy zachować szczególną ostrożność. Nie negując więc faktów stwierdzanych w rzetelnie projektowanych i przeprowadzanych badaniach, więcej uwagi należy poświęcać temu, jak definiowany jest w nich konserwatyzm, a przy okazji na ile pełny i uczciwy obraz konserwatyizmu za pomocą tych badań uzyskujemy.

Literatura

- Adorno, T. (1950/2010). *Osobowość autorytarna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Altemeyer, R. A. (1981). *Right-Wing Authoritarianism*. Winnipeg: University of Manitoba Press.
- Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Finkenauer, C., Vohs, K. D. (2001). Bad is stronger than good. *Review of General Psychology*, 5 (4), 323–370.
- Carl, N. (2014). Verbal intelligence is correlated with socially and economically liberal beliefs. *Intelligence*, 44, 142–148.
- Czarnek, G., Dragon, P., Szwed, P., Wojciszke, B. (2017). Kwestionariusz przekonań politycznych: własności psychometryczne. *Psychologia Społeczna*, 12 (2), 205–222.
- Deary, I. J., Batty, G. D., Gale, C. R. (2008). Bright children become enlightened adults. *Psychological Science*, 19 (1), 1–6.
- Dhont, K., Hodson, G. (2014). Does lower cognitive ability predict greater prejudice? *Current Directions in Psychological Science*, 23 (6), 454–459.
- Duarte, J. L., Crawford, J. T., Stern, C., Haidt, J., Jussim, L., Tetlock, P. E. (2015). Political diversity will improve social psychological science. *Behavioral and Brain Sciences*, 38, 1–54.

- Duckitt, J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. W: *Advances in experimental social psychology*, t. 33 (ss. 41–113). Academic Press.
- Feldman, S., Johnston, C. (2014). Understanding the determinants of political ideology: Implications of structural complexity. *Political Psychology*, 35 (3), 337–358.
- Fromm, E. (1941/2007). *Ucieczka od wolności*. Warszawa: Czytelnik.
- Graham, J., Haidt, J., Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96 (5), 1029–1046.
- Haan, N., Smith, M. B., Block, J. (1968). Moral reasoning of young adults: Political-social behavior, family background, and personality correlates. *Journal of Personality and Social Psychology*, 10 (3), 183–201.
- Haidt, J. (2014). *Prawy Umysł. Dlaczego dobrych ludzi dzieli religia i polityka?* Sopot: Smak Słowa.
- Heaven, P. C., Ciarrochi, J., Leeson, P. (2011). Cognitive ability, right-wing authoritarianism, and social dominance orientation: A five-year longitudinal study amongst adolescents. *Intelligence*, 39 (1), 15–21.
- Hibbing, J. R., Smith, K. B., Alford, J. R. (2014). Differences in negativity bias underlie variations in political ideology. *Behavioral and Brain Sciences*, 37 (3), 297–307.
- Horberg, E. J., Oveis, C., Keltner, D., Cohen, A. B. (2009). Disgust and the moralization of purity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97 (6), 963–976.
- Inbar, Y., Lammers, J. (2012). Political diversity in social and personality psychology. *Perspectives on Psychological Science*, 7 (5), 496–503.
- Inbar, Y., Pizarro, D. A., Bloom, P. (2009). Conservatives are more easily disgusted than liberals. *Cognition and Emotion*, 23 (4), 714–725.
- Inbar, Y., Pizarro, D., Iyer, R., Haidt, J. (2012). Disgust sensitivity, political conservatism, and voting. *Social Psychological and Personality Science*, 3 (5), 537–544.
- Jakubowska, U. T. (1999). *Preferencje polityczne: psychologiczne teorie i badania*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jost, J. T., Federico, C. M., Napier, J. L. (2009). Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities. *Annual Review of Psychology*, 60, 307–337.
- Jost, J. T., Glaser, J., Gueglanski, A. W., Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129 (3), 339–375.
- Jost, J. T., Napier, J. L., Thorisdottir, H., Gosling, S. D., Palfai, T. P., Ostafin, B. (2007). Are needs to manage uncertainty and threat associated with political conservatism or ideological extremity? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33 (7), 989–1007.
- Kanai, R., Feilden, T., Firth, C., Rees, G. (2011). Political orientations are correlated with brain structure in young adults. *Current Biology*, 21 (8), 677–680.
- Keiller, S. W. (2010). Abstract reasoning as a predictor of attitudes toward gay men. *Journal of Homosexuality*, 57 (7), 914–927.
- Kossowska, M. (2005). *Umysł niezmienny. Poznawcze mechanizmy sztywności*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kossowska, M., Doliński, D., Chmiel, M. (2009). Motywowane poznanie społeczne. W: M. Kossowska, M. Kofta (red.), *Psychologia poznania społecznego* (ss. 11–30). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kossowska, M., Van Hiel, A. (2003). The relationship between need for closure and conservative beliefs in Western and Eastern Europe. *Political Psychology*, 24 (3), 501–518.

- Kruglanski, A. W., Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind: „Seizing” and „freezing”. *Psychological Review*, 103 (2), 263–283.
- Leszczyński, D. (2016). Konserwatyzm. W: J. Hołówka, B. Dziobkowski (red.), *Panorama współczesnej filozofii* (ss. 399–414). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Malka, A., Lelkes, Y., Holzer, N. (2017). Rethinking the rigidity of the right model. W: J. T. Crawford, L. Jussim (red.), *Frontiers of Social Psychology: Politics of Social Psychology* (ss. 116–135). New York: Psychology Press.
- Malka, A., Soto, C. J., Inzlicht, M., Lelkes, Y. (2014). Do needs for security and certainty predict cultural and economic conservatism? A cross-national analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106 (6), 1031–1051.
- Price, L. J. (1996). Understanding the negativity effect: The role of processing focus. *Marketing Letters*, 7 (1), 53–62.
- Radkiewicz, P. (2012). *Autorytaryzm a brzytwa Ockhama*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ray, J. J. (1985). Defective validity in the Altemeyer authoritarianism scale. *The Journal of Social Psychology*, 125 (2), 271–272.
- Rokeach, M. (1948). Generalized mental rigidity as a factor in ethnocentrism. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 43 (3), 259–278.
- Rokeach, M., McGovney, W. C., Denny, M. R. (1955). A distinction between dogmatic and rigid thinking. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51 (1), 87–93.
- Rothman, S., Lichter, S. R. (2008). The vanishing conservative: Is there a glass ceiling. W: R. Maranto, R. E. Redding, F. M. Hess (red.), *The Politically Correct University: Problems, scope, and reforms* (ss. 60–76). Washington, D. C.: AEI Press.
- Schreiber, D., Fonzo, G., Simmons, A. N., Dawes, C. T., Flagan, T., Fowler, J. H., Paulus, M. P. (2013). Red brain, blue brain: Evaluative processes differ in Democrats and Republicans. *PLoS one*, 8 (2), e52970.
- Shook, N. J., Ford, C. G., Boggs, S. T. (2017). Dangerous worldview: A mediator of the relation between disgust sensitivity and social conservatism. *Personality and Individual Differences*, 119, 252–261.
- Sidanius, J., Pratto, F. (2001). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skarżyńska, K. (2005). *Człowiek a polityka: zarys psychologii politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Skitka, L. J., Mullen, E., Griffin, T., Hutchinson, S., Chamberlin, B. (2002). Dispositions, scripts, or motivated correction? Understanding ideological differences in explanations for social problems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83 (2), 470–487.
- Stankov, L. (2009). Conservatism and cognitive ability. *Intelligence*, 37 (3), 294–304.
- Stone, W. F. (1986). Personality and ideology: Empirical support for Tomkins’ polarity theory. *Political Psychology*, 7 (4), 689–708.
- Terrizzi Jr, J. A., Shook, N. J., McDaniel, M. A. (2013). The behavioral immune system and social conservatism: A meta-analysis. *Evolution and Human Behavior*, 34 (2), 99–108.
- Tetlock, P. E. (1984). Cognitive style and political belief systems in the British House of Commons. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46 (2), 365–375.

- Tetlock, P. E. (1993). Cognitive structural analysis of political rhetoric: Methodological and theoretical issues. W: S. Iyengar, W. J. McGuire (red.), *Explorations in political psychology* (ss. 234–255). London: Duke University Press.
- Thorisdottir, H., Jost, J. T., Liviatan, I., Shrout, P. E. (2007). Psychological needs and values underlying left-right political orientation: Cross-national evidence from Eastern and Western Europe. *Public Opinion Quarterly*, 71 (2), 175–203.
- Tomkins, S. (1963). Left and right: A basic dimension of ideology and personality. W: R. W. White (red.), *The study of lives* (ss. 388–411). New York: Atherton Press.
- Tritt, S. M., Peterson, J. B., Page-Gould, E., Inzlicht, M. (2016). Ideological reactivity: Political conservatism and brain responsivity to emotional and neutral stimuli. *Emotion*, 16 (8), 1172–1185.
- Van Hiel, A., Onraet, E., De Pauw, S. (2010). The relationship between social-cultural attitudes and behavioral measures of cognitive style: A meta-analytic integration of studies. *Journal of Personality*, 78 (6), 1765–1800.
- Vigil, J. M. (2009). A socio-relational framework of sex differences in the expression of emotion. *Behavioral and Brain Sciences*, 32 (5), 375–390.
- Webster, D. M., Kruglanski, A. W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67 (6), 1049–1062.
- Wilson, G. D., Patterson, J. R. (1968). A new measure of conservatism. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 7 (4), 264–269.
- Wojciszke, B. (2016). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wojtasik, W. (2011). *Lewica i prawica w Polsce: aspekty ekonomiczno-społeczne*. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza Humanitas.
- Wójcik, A., Cislak, A. (2012). Lewicowość i prawicowość: uwarunkowania autoidentyfikacji politycznych w krajach Europy Wschodniej i Zachodniej. W: A. Jasińska-Kania (red.), *Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.